

FORRAY R. KATALIN – VARGA ARANKA

Nyomorból közösség – Helyzetjelentés Tiszabőről

ABSZTRAKT

Az országban jelenleg több száz – kormányzati becslés szerint mintegy háromszáz – olyan kistelepülés van, amely saját erőből semmiképpen sem tud javítani évtizedek óta egyre romló helyzetén. Gazdaságilag a szélsőséges nyomor, szociokulturális szempontból iskolázatlanság és munkanélküliség jellemzi e települések lakóit, akik nagyrészt cigány, roma közösségekhez tartoznak. Bezáródott közösségekről beszélünk, melyeket többek között a magukra hagyottság zár be a reménytelenség börtönébe. A tanulmányunkban vizsgált Tiszabő arra példa, hogyan bomlik föl évtizedek sorscsapásai alatt egy közösség, hogy végül képtelenné váljék önerőből bármiféle megújulásra. Példa arra is, hogy hosszú évek próbálkozásai semmissé válnak egy többszörös hátránnyal küzdő közösségben, ha nem átgondoltak, átfogók, és nem képesek megszólítani a közösséget. Néhány éve a Magyar Máltai Szeretetszolgálat van jelen jó néhány hasonló sorsú községben, így Tiszabőn is. Programjuk – komplexitása mellett – fontos jellegzetessége a közösségért a közösséggel való cselekvés.

KULCSSZAVAK: szegénység, társadalmi mobilitás, közösség, oktatás

Az országban több száz olyan kistelepülés van, amely saját erőből semmiképpen sem tud javítani a helyzetén, amelyet gazdasági szempontból a szélsőséges nyomor, szociokulturális szempontból lakóinak iskolázatlansága, foglalkoztatási szempontból pedig munkanélküliség jellemez. Ezek a településeken, ahol a lakosság jelentős hányada roma/cigány, gyakori a bezáródott közösségek jelenléte. Mindez elszigeteltséget is jelent, és éppen a magukra hagyottság zárja be a reménytelenség börtönébe ezeket az embereket. Van-e szabadulás? Van-e esélye annak, hogy közösség alakuljon ki olyan körülmények között, ahol minden együttélési szabály felborulni látszik? Ennek jártunk utána Tiszabőn.

„Ma Tiszabőn és Tiszaburán jártunk... Éhezés, hála Istennek nincs, csak önkormányzati ingyenebéd: naponta mintegy ezer adag, térítéses és térítésmentes... A tiszaburai konyhán (a művelődési házban működik) főzik. A máltaiak és az

önkormányzat partnerségben szervezett műhelyében jelenleg a Spar számára készülnek bevásárlószatyrok. Tiszabura élni akar, és a szeretetszolgálat elszántan, fantasztikus programokkal segít benne. Politikai depresszió ellen ajánlott látogatás” (Kozma Tamás Facebook-bejegyzése, 2020. augusztus 17.).

Kozma Tamás (2018) számos esettanulmányra támaszkodva leírja, hogyan lehetséges a kitörés a lefelé tartó spirálból. A megújulás záloga a „közösségalapú innováció”. Ennek öt elemét írja le Neil J. Bradford (2003: 9–11): a helyi szereplők egyenlő és átfogó részvétele a társadalmi innovációkban; a kreativitás kultúrája; kellő technikai és finansziális források; elszámoltathatóság; végül olyan mércék, amelyekkel mérni lehet az innovációk hatását.

„A közösségi alapú innováció egyben társadalmi tanulási folyamat is, amelybe a helyi lakosok, a helyi adminisztráció és a helyi politikusok tanulási folyamatai is beleértendők. A tanuló közösségek problémamegoldó képessége – amit a közösségi tanulás biztosít – éppen az innovációktól függ, legyenek bár viszonylagos innovációk (újak a közösség számára), vagy valóságos, átfogó, nagy horderejű újítások, amelyek alkalmasak is, képesek is a terjedésre. Ilyenkor a tanuló közösségek tanuló régiókká kapcsolódnak össze, dinamizálva egy-egy térség gazdaságát, társadalmát, politikáját és kultúráját” (vö. Kozma et al., 2015).

Ha ebből a szempontból közelítjük meg Tiszabő társadalmát, akkor megkerülhetetlen a történelem. Amit Tiszabőről a közvélemény a közelmúltból tudhat, az a szörnyűködés a nyomoron, a szervezetlenségen, valamint a lakosság „elcigányosodásán”. A legelső – s talán az egyik legfontosabb – fölfedezésünk Tiszabőről, hogy *van* története. Nem is akármilyen.

MEGHÖKKENTŐ TÖRTÉNELEM

Történetileg vizsgálva az Alföld sajátos helyzetére érdemes figyelni. A szórt városhálózat, a gazdaságot meghatározó agrárium történetileg egyfelől társadalmi stabilitást adott, másfelől azonban a modernizálódó gazdaság éppen ezt tette sérülékennyé. Beluszky Pál (1988) gyakran hivatkozott tanulmányában ezt a történeti összefüggést vizsgálja, kiemelve „az északnyugat-európai feudalizmus peremterületein [...] fennmaradt olyan szabad paraszti szigetek jelentőségét, amelyek nem vagy csak igen kis mértékben kerültek feudális függésbe. Noha sohasem váltak a feudális modell meghatározó elemévé [...] végeredményben a paraszti függetlenségnek a jobbágyokénál magasabb fokán hamarabb és eredményesebben térhettek át az árutermelésre”. A Szovjetunió társadalmi-gazdasági igényeihez és viszonyaihoz igazodó 1949 utáni fejlesztés a mezőgazdaságot és az azt művelőket szélsőségesen hátrányos helyzetbe szorította, menekülésre késztetve vagy nyomorba taszítva őket.

A történeti eredetű problémák áttekintéséhez elengedhetetlen, hogy kitérjünk a Rákosi-rendszer egyik embertelen intézkedésére, a kitelepítésekre. A Dél-Dunántúl térségéből a német eredetű lakosságot, az ország egészéből a volt arisztokrácia és a közép osztály családjait alföldi településekre, illetve ezek pusztáira száműzték, míg az alföldi falvakból a jobb módú lakosokat telepítették ki, vagy házaikba költöztették a máshonnan kitelepítetteket. Ezekről a folyamatokról ma – még mindig – kevés szó esik, bár vizsgálatunk helyszínein éppen ezek következményei határozták meg a lakosság jelenlegi összetételét (Saád, 2004; Széchenyi, 2008).

Tiszabő a kitelepítések egyik végállomása lett. Közel kétezer fős lakosságából huszonkilenc család (hatvanhét személy) szerepelt kuláklistán. Vagyoni állapotuk a következő volt: húsz–nyolcvan kataszteri hold föld, egy tehén, egy disznó, egy lakóház vagy tanya. Mai szemmel alig több a szegénységnél. Házaikba Budapestről harminchárom családot telepítettek. Az egyik egykori kitelepített így írja le az 1951-es faluképet:

„A községet a fegyverneki vasútállomással keskenyvágyányú vasút kötötte össze, feltelezem, hogy annak idején terményszállításra is használhatták. Hajójárat is volt, úgy emlékszem, hogy egy oda-vissza naponta Szolnokra, afféle lapátkerekes kofahajó. Komp járt a túlpartra, drótköteles faalkotmány, amelyen rakott szekerek is át tudtak jutni [...] Utcái rendezettek, a porták takarosak, legtöbbjük még a régi »hosszú ház«, a szokásos paraszti berendezkedéssel. Kivételek is voltak, mint az a sátorotós ház, amelybe mi kerültünk, s amelyből csak a víz- és a szennyvízvezeték hiányzott, hogy olyan legyen, mint ma, 70 évvel később az újabb időkben legnagyobb számban épült falusi családi ház. [...] Két szobájába más kitelepítetteket költöztettek, egyikben lakott a háziasszony, nekünk a konyha maradt...” (Szabó, 2020).

A kitelepítések 1953-ban megszűntek, ám a kitelepítettek nem költözhetek vissza egykori lakásaikba, hiszen azokat mások saját céljaikra vették igénybe. (A budapestiek még a fővárosba sem költözhetek vissza.) Tiszabő ezután már nem tudta visszanyerni a konszolidált község képét.

A település kényszerrel betelepített lakóinak emlékét őrzi az évente megrendezett találkozó. A *Falusirató* című kötet (Horváthné et al., 2018) ennek a közösségnek állít emléket. A személyesen érintettek ma már az ország és a világ különböző pontjain élnek, de a találkozón sokan részt vesznek. Csakhogy nem Tiszabőn, hanem a megyeszékhelyen.

RENDSZERVÁLTOZÁS ÉS MÉLYSZEGÉNYSÉG

A keleti országrész rendszerváltozás utáni leszakadásának okait Nemes Nagy József (1996, 1998) a következőkben látja: a keleti piacokra települt hazai nehézipari és mezőgazdasági tömegtermelés leépült, ennek következtében s az egyoldalú és alacsony szak-képzettség miatt állandósult a munkanélküliség; a központi térségek, reagálva a gazda-

sági nehézségekre, „kihelyezték válságukat” a perifériákra, ott növelve az elbocsátott alkalmazottak számát; a kiépítetlen térségi infrastruktúra miatt a tőke megrekedt a nyugati térségekben és a fővárosban.

Mára a politikusok, a szakértők és a közvélemény Tiszabőrt – az észak-magyarországi Csenyété mellett – az ország legszegényebb településének tartják. Pásztor István Zoltán és Pénzes János (2012) konkrét politikai döntésekre vezeti vissza a szélsőséges elszegényedést. Egy MSZMP KB-határozat sorolta Tiszabőrt 1968-ban a fejleszteni nem kívánt települések körébe, mivel – mint említettük – innen hatvanhét személy került kuláklistára. Ennek nyomán megszűntek az üzemek, s a helyiek felhagytak az intenzív mezőgazdasági termeléssel. A szegénység kockázatában 1990 előtt országosan a lakóhely földrajzi elhelyezkedése kevésbé volt meghatározó tényező. A rendszerváltáskor Budapest és a falvak között a szegénység gyakoriságában kétszeres volt az eltérés, 1998-ra ez a különbség tízszeressé nőtt (Spéder, 2002). A tartósan szegények főként falvakban és kisvárosokban, valamint az ország északkeleti részén laknak. Az átmenetileg szegények is a fejletlenebb kelet- és észak-magyarországi régiókban élnek leginkább, elsősorban a megyeszékhelyekre koncentrálódva.

„Azokon a területeken, ahol a lakosság még képes az önellátásra, ott a jövedelmi különbségek mérsékeltebben jelentkeznek. A kirekesztettek helyzetén azonban az önellátás nem segít, amit az is jelez, hogy a hátrányos helyzetű kistérségeken a csekély összegű szociális juttatásokért harc folyik a romák és a nem romák között” (Spéder, 2002). A romák szegénységi rátája hétszerese, a tartós szegénység tekintetében pedig csaknem tízszerese a többségének.

Az 1970-es években hivatalosan és tömegesen költöztettek romákat/cigányokat a településre, vagyis e folyamat nem spontán módon és elszórtan zajlott. Azokat a roma/cigány családokat telepítették Tiszabőre, amelyeknek nem sikerült beilleszkedniük a környező falvak társadalmába, és egyik településről a másikba zsuppolták őket. Mindez hozzájárult a nem roma lakosság nagyarányú elvándorlásához, valamint a cigányság újabb beköltözési hullámához. Így vált Tiszabő „cigányteleppé”.

„A hatvanas években a megyei vezetés a cigánytelepek felszámolásáról szóló párt-határozat végrehajtása során »beáldozta« a falut: a tanácselnök cigány családokat telepített be, akiket igyekeztek térben szétszórni, a nem cigány környezettől várva a jövevények »átnevelését«. Ezzel egy időben azonban Tiszabőrt elvágták a környezettől: megszüntették a tiszai kompot, így a korábban fontos átkelőhelyből zsáktelepülés lett. A magyar lakosok másutt kerestek munkát, és a falu mára »egy óriási teleppé« alakult” (Matkovich, 2012).

A fentiekből is nyomon követhető, hogy két alapvető tényező alakította ki a mélyszegénységben élők mai magas arányát. Az egyik a települési hátrány, a másik pedig a cigány/roma csoportba tartozás. A tényezők e két csoportja különösen az új, modernizálódó Magyarországon vált jól megfigyelhetővé (Forray–Kozma, 2012; Forray, 2017).

Tiszabőn ez a két tényező erősen összefonódik, interszekcionális helyzetet okozva (Sebestyén, 2016) a teljes lakosságban. A helyben élők mindennapjait döntően a szegénységek kultúra határozza meg, a cigány identitást alkotó kulturális elemek már alig találhatók. A két jellemző a külső megítélés során alkot megbonthatatlan, diszkriminatív, hátrányt halmozó egységet, amelyet a munkalehetőséggel kapcsolatos nyomon követő kutatás (Varga, 2018) interjúinak alábbi részletei szemléltetnek:

„Hát igen. Kimondják, kimondom, hogy tiszabői, hát majd szólni fogunk, azt mondják. Nem szól senki. Ez ilyen... Több helyen (próbálkoztam). Miklóson, Szolnokon, nézegettem neten ilyen munkákat, majd szólunk, de nem szólnak... Hát, nem lehet neki mit csinálni. Itt nevelkedtem, itt is nőttem fel, ideköt minden” (Huszonnyolc éves férfi, Tiszabő – 2017).

„(A férjemmel) annyi ilyen volt, hogy küldte a jelentkezési lapot, meg nézte az álláshirdetéseket, és meghallották, hogy honnan, és akkor rögtön betelt, vagy ha meglátták, akkor rögtön azt mondták, hogy hát nem, mert a helyi kell, és a telefonban meg nem volt erről szó. Úgyhogy nagyon nehéz” (Huszonnyolc éves nő, Tiszabő – 2017).

Tiszabő példáján keresztül mutatja be a periférikus helyzetből adódó területi és gazdasági jellegű munkapiaci hátrányokat Rozgonyi-Horváth Ádám (2018). A munkapiacra inaktívak között az iskolai végzettség alapján van a legjelentősebb különbség, amelyet a periférikus területekre jellemző földrajzi elzártság és infrastrukturális hátrányok súlyosbítanak. Emellett jelentős a területi stigma hatása is. A szerző vizsgálata szerint a településen elérhető közmunkaprogram a tiszabői aktív korúaknak csak a 2,6%-át vezette ki az elsődleges munkaerőpiacra. A tanulmány írója végül megállapítja, hogy

„a tiszabőiek többsége csak annyira motivált a munkavégzésre, hogy egyik napról a másikra megéljen, olyan jellegű motivációval nem rendelkeznek, amelyek előre kitűzött célok elérésére és megvalósítására irányulnának. A legfontosabb motivációt az jelenti, hogy megélhetést biztosítsanak a családnak, és az alapvető szükségleteket kielégítsék. Hosszú távú tervezés nem jellemző a lakosokra, még a fiatalokra sem, amit az a szocializációs környezet is okoz, amelyben a célt a mindennapi élelem és a napi szükséglet beszerzése jelenti. Így a gyermekek is ezt a normát és célrendszert sajátítják el szüleiktől. Nagyobb célok, mint például autóvásárlás, házfelújítás stb. megvalósítására nincs reális esélyük, ezért a célok és az ezek eléréséhez szükséges motiváció az élelmiszer megvásárlására, a téli tüzelő beszerzésére és a számlák kifizetésére, valamint a tartozások rendezésére korlátozódik” (Rozgonyi-Horváth, 2018: 437).

OKTATÁSI KEZDEMÉNYEZÉSEK

A Tiszabőn tapasztalható rohamos elszegényedés, illetve az oktatási problémák súlyosbodásának (Gyenei, 1989) hatására a nyolcvanas évek második felében olyan oktatási kezdeményezések indultak, amelyek pozitív hatással voltak a lakosságra. Különösen figyelemre érdemes a Freinet-műhely, amelyet Imrei István (1998) valósított meg. A több mint egy évtizeden át működő program befejezését a község vezetőinek ellenségessége, a támogatás elutasítása okozta. A fejlesztésben részt vevő gyerekek egy része és tanáruk – a műhely megalapítója és működtetője – számára a szolnoki székhellyel 1996-ban alapított Roma Esély Szakiskola (alapítványi intézmény) nyújtott továbbtanulási lehetőséget. Ez az iskola az indulás sikeres évei után új épületbe költözött a városközpontban, és a képzés területeit is felölelő új nevet kapott egyik alapítójáról: Dr. Hegedűs T. András Alapítványi Szakiskola, Középiskola, Esti Általános Iskola és Kollégium. Ezzel képzése és tanulóinak száma jelentősen bővült. A szolnoki székhellyel működő Országos Cigány Önkormányzat égisze alá tartozott, és mintegy évtizedig sikerrel dolgozott. Tiszabői és tiszaburai tanulókat is beiskolázott, és eljuttatott az érettségiig vagy a szakmai képzettség megszerzéséig, sőt érettségizettjeinek egy része felsőfokú oklevelet szerzett (Csillei, 1992, 2000; Forray, 1989; Forray–Hegedűs, 2003).

Az akkor még Integrált Oktatásért Alapítvány kezelésében álló szakiskola nemcsak menedéket, de jövőképet és sokaknak elhelyezkedési lehetőséget is nyújtott. Az Országos Roma Önkormányzat (ORÖ) 2012-ben vette át az alapítványtól az iskola működtetését. A lehetséges támogatások összegének növekedésével indokolta az átszervezést, és azzal, hogy a magasabb keretösszeg az oktatás színvonalának emelését szolgálja majd. Az iskola váratlan megszűnése máig nehezen megismerhető és értelmezhető politikai harcok következménye volt.

A tiszabői általános iskolai oktatás színvonala ugyan nem sokat javult az ezredfordulót követően sem, azonban a vizsgált települések hátrányos helyzetű tanulói számára új lehetőséget jelent, hogy 2005 és 2007 óta Arany János Kollégiumi és Arany János Szakiskolai Program működik két közeli városban (Törökszentmiklós és Szolnok). A középfokú előrehaladást kiemelt, méltányos támogatással segítő programok vezetőinek tapasztalata, hogy Tiszabőről és Tiszaburáról – a hatékony beiskolázási, családlátogatási programnak köszönhetően – rendszeresen jelentkeznek az általános iskolai tanulmányaikat befejező diákok az Arany János Programokba. Ám az is jellemző, hogy közülük csak nagyon kevesen jutnak el az érettségiig, szakmaszerzésig. A lemorzsolódás okai közül kiemelkedik a korai párválasztás (házasság, gyermekvállalás), de a tanulmányi problémák is gyakoriak a gyenge általános iskolai előképzettség miatt (Fehérvári–Varga, 2018, 2020).

Szemléletes képet mutat Tiszabő iskolázottsági helyzetéről az a kutatás, mely 1995, 2003 és 2017 adatfelvételi szakaszaiban vizsgálta ugyanazon tanulók iskolai előrehaladását az általános iskolába lépéstől a középfokon keresztül a felnőttkori jellemzőkig (Varga, 2018). Tiszabő első osztályos tanulói 1995-ben azért kerültek a vizsgálatba, mert már akkor a társadalom „végpontját” jelentették a szülők alacsony iskolai végzettsége

(befejezetlen általános iskola) és a magas munkanélküliségi mutatók miatt. A kutatás rámutatott, hogy a tiszabői elsős – nagyrészt egynyelvű, romungró – gyerekek nyelvi kompetenciái messze elmaradnak a magasabb társadalmi helyzetű tanulókéitól, de a dél-dunántúli roma/cigány elsősökéitől is. A tiszabőiek súlyos nyelvi hátránya tanulási akadályt jelentett, melyet csak célzott és sokrétű pedagógiai támogatással lehetett volna enyhíteni. A nyolc évvel későbbi adatfelvétel azt mutatta, hogy az iskola nem volt képes a már iskolakezdekőkor mutatkozó hátrányok kompenzálására. A kutatásban részt vevő tiszabői gyerekek több mint fele nem jutott el a nyolcadik osztályig. Akik pedig 2003-ban a középfokú továbbtanulás előtt álltak, azok egy kivétellel szakmaszerzést tűztek ki célul, és főként a szolnoki Roma Esély Szakiskolába jelentkeztek. 2017-ben, a harmadik adatfelvételkor, már 27-28 évesen, adtak életútinterjút a hajdani kisiskolások, felidézve iskolai sikereiket és sikertelenségeiket. Ezek alapján láthatóvá vált, hogy a legtöbben csak az általános iskolai végzettségig jutottak, és ha elkezdték is a középfokot, rövidesen lemorzsolódtak. Ők ma is Tiszabőn élnek, családot alapítottak, és „újratermelték” szüleik iskolázatlanságát, munkanélküliségét. Az a néhány fiatal, aki szakmához jutott, nagyrészt elköltözött a faluból, máshol keresve a boldogulást. A faluban maradt többség arról számolt be, hogy gyermekkori terveik nagyrészt megghiúsultak, és a legtöbben – még ha különböző okokra visszavezetve is, de – a középfokra tették a tanulási motivációjuk elvesztését. Az alábbi idézetek – ugyanazon személytől – jellemző helyzetet tükröznek a kamaszkori tervekről és a felnőttkori valóságról.

„Úgy tervezem, hogy tíz év múlva még a családommal élek, és még nem megyek férjhez, de már talán akkor lesz barátom, úgy tervezem a munkát, hogy miután kijártam a kunhegyesi középiskolát, dolgozni fogok, mint kereskedő. Gyerekeket nem tervezek tíz év múlva, mert akkor leszek huszonnégy éves, és talán az még túl korai számomra” (Tizennégy éves lány, Tiszabő – 2003).

„A szakközépet nem végeztem el, mert [...] volt egy párom, és ő nem engedte. Amit már sajnos megbántam azóta... És hát így már a gyerekek miatt nem tudnék menni. Van egy hatéves lányom és egy hároméves fiam. Ők már ovisok. Hát ilyen tanfolyamra mennék, ami ilyen pár hónapos, szeretem ezt a fodrászatot, ilyesmit, meg is van hozzá a kézügyességem, úgyhogy majd abba lehet gondolkodom... Hát gondolkoztam abba, hogy lehet, ide megyek az önkormányzathoz, mert van ez a program, ez a közmunkaprogram, és arra, mert más nincs nagyon sajnos. Anyu is ott dolgozik, meg a nővérem is, itt dolgoznak az önkormányzatnál” (Huszonnyolc éves nő, Tiszabő – 2017).

2017-ben a megkérdezettek az iskolai lemorzsolódásuk okaként beszéltek a bezáródott tiszabői közösség belső törvényeiről, a szegénységről, a családi minta hiányáról, a településen túli világ idegenségéről, a középiskolába vitt tudásuk hiányosságairól.

Sokszor előkerült az iskolaelhagyást eredményező baráti, szerelmi kapcsolat is, és a korai gyermekvállalás. Mindezek gátat jelentettek személyes boldogulásukban, a szüleikénél magasabb iskolai végzettséghez jutásukban. Tiszabői interjúalanyaink jelenre vonatkozó narratívumai a mindennapi túlélési stratégiákat tükrözték, és kevés, bizonytalan tervvel rendelkeztek. Jövőképük – nem egészen harmincévesen! – már döntően nem magukra, hanem gyermekeikre irányult, ahogy az alábbi interjúrészletben olvashatjuk.

„A kislány, az is nagyon jó tanuló. Bukásra állt, de mondtam neki, elbeszélgetünk, mondom, lányom, mondom, tanuljál, mert mondom, annak idején minékünk is sajnos nyolc iskolát kellett elvégeznünk. Mondom, javítsd ki a jegyeidet, mert nem lesz így jó. Rosszban leszünk. Erre két hét alatt olyan szépen kijavította! Ma mutatta meg: hármas, négyes meg ötös van. Mondom, az jó jegy. Négy egész valamennyi lett. A kisgyerek meg négy egész hét. Az jó... Úgyhogy így a gyerekeimre büszke vagyok, büszke leszek, ha végigvizsik az iskolát. Végigvittem volna én is annak idején, csak mondom, hogy olyan nehéz volt! Tizenketten voltunk testvérek, megmondom őszintén, meg azért a családból édesapám dolgozott... Hát így van. Mink is most annyira gyötörjük magunkat, hogy egy kis munkához jussunk, úgy, hogy jó legyen. Még jobb. Ha már nekünk nem is, a gyerekeknek azért, tudod. Hátha összejön nekik. Mert minden erőmmel azon leszek most is, hogy jó legyen nekik (Huszonnyolc éves férfi, Tiszabő – 2017).

Összességében azt látjuk, hogy a rengeteg problémával küszködő településen időről időre megjelentek olyan kezdeményezések, amelyek azzal biztattak, hogy csökkenteni lehet a leszakadást, ki lehet lépni és feljebb lehet kerülni ebből a lefelé tartó spirálból. Ezek a kezdeményezések azonban mindeddig nem vezettek tartós sikerre, előbb vagy utóbb megrekedtek. Ha nem a belső nehézségek, akkor a természet tett pontot a pusztulásra.

TISZABŐI MINDENNAPOK

Az annyira-amennyire szerveződő község sorsát a 2000-es tiszai árvíz súlyosan befolyásolta.

„A végső csapás nem is a rendszerváltáskor felbomlott téesz, a gyanús kárpótlási ügyek, valamint a szétlopott húsüzem volt, hanem a 2000-es tiszai árvíz, amely 11 méteren tetőzött, és lerombolt 85 házat, súlyosan megrongált 400 másikat, az elköltözni szándékozók pedig támogatást kaptak a távozáshoz” (Matkovich, 2012).

Pozitív hatása is volt az árvíznek.

„A 2000-es tiszaí árvíz, amely a falu lakásállományának jelentős részét megromgálta, esélyt adott az elvándorlásra, hiszen állami segítséggel sokan a megye más részein, elsősorban Fegyverneken, Törökszentmiklóson vagy Szolnokon építettek vagy vásároltak új házat. Akik később döntöttek az elköltözés mellett, már nem voltak ilyen szerencsések: a településen álló ingatlanok eladhatatlanok, ezért azok, akik bármilyen bevételt szeretnének látni házaikból, jobban teszik, ha lebontják, és az építőanyagot – téglát, cserepet, gerendát, nyílászárót – értékesítik. Ha ezzel a lehetőséggel sem élnek, más falubeliek távollétükben örömmel megteszik helyettük... A legtöbb bank ma már nem nyújt hitelt a tiszaabőieknek” (Horváth, 2018).

A rendőrségi hírekből rendszeresen arról értesülhetünk, hogy az uzsora, a drog, a prostitúció a mindennapok részévé vált. Azon, hogy a község vezetése nem tud megbirkózni mindezzel, illetve ezek következményeivel, nincs mit csodálkozni. Talán azon sem lepődhetünk meg, ha a vezetés és támogatói nem a rendezett lét felé mozdulnak el, inkább egyensúlyoznak a börtönbüntetés és az illegális felhalmozás között.

„A helyi telkek helyzetét átnézve azszal szembesültek: csomó telken hét-nyolc milliós adósság volt, így az első lépés mindig a helyi uzsorással való megállapodás. Az ő háza, annak színvonala mindig kiemelkedik a többi közül. Az is elgondolkodtató, hogy az önkormányzati választásokon 75%-os arányban megválasztottak egy polgármestert, akit rá két napra elsőfokon elítélt a bíróság. Ez a helyzet látszólag értelmetlen, de közelebbről megnézve az a helyzet, hogy az emberek »nem szeretik, félnek tőle« az egész faluban. Az ilyen helyzetekkel szemben a gyenge szervezetek nem tudnak fellépni, csak a nagy hálózatok” (Weinhardt, 2019).

A község egyik súlyos problémája – bár a személyes gondokkal összevetve talán megmosolyogtatónak tűnik – a kóbor kutyák tömeges jelenléte. A térség több falva állami támogatást kapott ennek megoldására. Az évek óta megoldatlan helyzetet legutóbb a máltaiak próbálták orvosolni, ám valódi sikerre nem jutottak, hiszen önkormányzati feladatról van szó. Az önkormányzat évente részleges sikerről számolt be – anyagi forráshoz jutottak a feladat megoldására –, de a kóbor kutyák tömeges jelenléte máig feltűnő.

„Könnyű törvényileg előírni, hogy a szülők járassák iskolába a gyerekeiket, de hogyan lehet ezt megtenni azon a 300 iskolás korú gyermekes Tiszaabőn, ahol közben 700 kóbor kutya mászkál az utcákon?” „Ne csodálkozzunk tehát, hogy nem érnek oda (időben) az iskolába a gyerekek” – mondja Vecsei Miklós (Weinhardt, 2019).

MEGJELENNEK A MÁLTAIAK

Az iskola és változó fenntartói, az önkormányzat, illetve a Klebelsberg Központ (KLIK) nem tudott megbirkózni ezekkel a problémákkal. Ennek belátása vezetett ahhoz a kormányzati döntéshez, hogy az „egészet”, a községi irányítástól a helyi gazdaság és társadalom támogatásáig, a gyermekneveléstől a foglalkoztatásig a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesületre bízzák. A programok finanszírozása az Európai Unió által nyújtott EFOP-pályázatból történik. „A fogantatástól a foglalkoztatásig” elnevezésű program két községet támogat ebben a térségben, Tiszabő mellett a közel fekvő Tiszaburát. Az utóbbi sokkal rendezettebb, bár hasonlóan szegény község, mint az előbbi. A különbség abban is látszik, hogy a kistérség „központja” Tiszabura, ahol stabilnak tűnik a máltaiak jelenléte. A programot, amelynek alapvető pontja a gyermeknevelés, nem fogadta egyértelmű lelkesedés. Az 1391/2016. (VII. 26.) kormányhatározat „Tiszabő és Tiszabura települések helyzetének rendezéséről” nagyjából a Magyar Máltai Szeretetszolgálatra bízta a feladatot. Az indoklás korrekt:

„Problémát jelent az alacsony iskolai végzettség, munkanélküliség, szegénység, korai gyermekvállalás és [a] családtervezés hiánya, a kábítószer-használat terjedése, [az] alkoholizmus, prostitúció, bűnözés, a rossz lakáskörülmények, a családon belüli erőszak. Az eltérően fejlődő és tartósan beteg gyerekek száma magas. A szakorvosi ellátások elérése akadályokba ütközik. A fejlesztő szakemberek hiánya is súlyos” (EFOP-2.1.2-16-2018-00117).

A máltaiak „diagnózisalapú” felzárkózási stratégiát szeretnének megvalósítani, hogy ne az állami intézmények által központilag megszabott keretek, hanem a helyi szükségletek alapján lehessen segíteni a problémákon. Tiszaburán például egy asztalosmester segítségével sikerült megnyitni egy műhelyt, ahol ma már kilenc férfi dolgozik, és hosszú hónapokra előre tele vannak megrendeléssel. A varrodában is helyiek dolgoznak, nagy presztízsszerű eseményekre és cégeknek teljesítenek megrendeléseket, így például a budapesti borfesztiválra Tiszaburán készül az összes pohártartó. A máltaiak Tiszabőn savanyítóüzemet hoztak létre, ahol például a helyi közfoglalkoztatásban megtermelt zöldséget, gyümölcsöt dolgozzák föl. Jó eséllyel hamarosan az egyik országos élelmiszerlánc fogja forgalmazni a termékeiket.

Jelentős sikernek számít, hogy – együttműködve a kunhegyesi Nagy László Gimnáziummal – 2020-ban tizenhárom helyi fiatal tett érettségi vizsgát esti tagozaton. Itt utalunk az Út az érettségire elnevezésű kormányzati programra is, melynek keretében több éve működik együtt a Magyar Nemzeti Bank, a Pénziránytű Alapítvány és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat. A program támogatja a Tiszabura és Tiszabő általános iskolájában végzett fiatalokat a felsőfokú továbbtanulásban: 2020-ban nyolc itteni érettségizett fiatal kapott ösztöndíjat ebből a forrásból.

Az oktatás számára kidolgozott program segítséget jelent, azaz fontos része a kisgyermek nevelése, de beletartozik a felnőtteké is.

„Négy éve vagyunk jelen a településen, az első lépés az iskola átvétele volt. A fogantatástól a foglalkoztatásig gondolkodik Jelenlét című programunk. A várandós kismamáknak egy éve itt is létrehoztuk a Biztos Kezdet Gyerekházat, itt 0–3 éves korig vannak jelen a kicsik az anyukájukkal, akik szakemberek segítségével a gyermekneveléssel kapcsolatos napi rutint tudják elsajátítani. 2019 júniusától védőnő is működik a Gyermekház mellett. Magzatvédő vitaminokat osztunk, gyermektápszert, pelenkát, ruhaadományokat, a védőnő munkáját pedig minden lehetséges módon támogatjuk. A település lakosságának fele kiskorú, 200 három év alatti gyermek él Tiszabőn” – foglalja össze Tasi Krisztina, az általános iskola egyik tanára (Molnár-Révész, 2019).

Bár a két község fejlesztésének feladatát csak 2018-ban vették át a máltaiak, az ezzel kapcsolatos kormányzati döntés jelentős előzményekre épült. Az első intézmény, amelyet megalakítottak, a tiszabői Margaréta Óvoda volt (2012). Tiszabő és Tiszabura általános iskoláját 2016-ban vette át a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Iskola Alapítvány. Az iskolának körülbelül háromszáz tanulója van. A rendszeres napi tanítás mellett iskolán kívüli programokat szervez (máltais önkéntes nap, csapatépítő tréningorozat, szavalóverseny, kirándulás, színházlátogatás, zenei rendezvények). A Biztos Kezdet Gyerekház megalapításának a háromévesnél kisebb gyerekeknek szóló programok mellett pedig az a célja, hogy tudatos szülőket formáljon a sokszor fiatalkorú édesanyákból.

A máltaiak programjában tulajdonképpen semmi új nincs. Ilyen programokat mások is terveztek és kínáltak Tiszabőn és másutt, gyors és látványos eredményeket várva tőlük. A máltai „beavatkozásnak” azonban van két sajátossága. Az egyik: az oktatás, a termelés és a szolgáltatás együttes kezelése. Nem egyszerűen iskolát újítanak föl, műhelyt alapítanak –mindezt beágyazzák a település fejlesztésébe. A másik: nemcsak tanítanak az iskolában, nemcsak termelnek a varrodában vagy az asztalosműhelyben, hanem (sőt elsősorban) közösséget is építenek. Úgy gondolják, e nélkül nem megy.

TANULSÁG

A sok vihart megélt, ma gyakorlatilag csak romák/cigányok lakta Tiszabő a közelmúltban külső támogatást kapott: a máltaiakat. Ők most közösségépítéssel kísérleteznek. Az óvodán és az iskolán kezdték, vagyis a legfiatalabbakon. Olyan korú gyerekeken, akiknek még szükségük van a szülők – tradicionális (roma/cigány) családokról lévén szó az anyák – bekapcsolódására. Elsősorban a gyerekek fejlesztéséről van szó (például közös játékokkal), ehhez azonban szükséges az óvoda és az iskola szervezőtevékenysége is. A máltaiak székhelye jelenleg valójában Tiszaburán van, ahol innovációra kész közösségi vezetés kormányoz. Hivatalosan csak az iskolát vették át Tiszabőn. A két település

azonban gyökeresen eltér egymástól. Bőn a maffia uralkodik, Burán viszont új, dinamikus vezetés kezdett munkához.

Tiszabő arra példa, hogyan bomlik föl évtizedek sorscsapásai alatt egy közösség, hogy végül képtelenné váljék önerőből bármiféle megújulásra. Azok a támogatások, amelyeket a falu kapott, azért nem használtak, mert ehhez közösség kellett volna, nem pusztán a falu lakossága. Tiszabőn már csak külső beavatkozással lehet segíteni. S ez a segítség nem egyszerűen a nyomor enyhítése – mint sokan hiszik –, hanem a közösség újjáépítése. Ami évtizedekig is eltarthat, és tartós elkötelezettséget kíván. Hasonlóan egy rendszerváltozáshoz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BELUSZKY PÁL (1988): Az „Alföld-szindróma” eredete: vázlat, *Tér és Társadalom*, 2. évfolyam, 1988/4., 3–28.
- BRADFORD, NEIL J. (2003): *Cities and Communities That Work – Innovative Practices, Enabling Policies*, Toronto, Canadian Policy Research Networks.
- CSILLEI BÉLA (1992): Iskolakísérlet Tiszabőn – Cigánygyerekek esélyközelben, *Új Katedra*, 1992/6., 8–9.
- CSILLEI BÉLA (2000): A hátrányos helyzetű cigány fiatalok esélyei a szakképzésben, in FORRAY R. KATALIN (szerk.): *Ciganológia – Romológia*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 301–314.
- EFOP-2.1.2-16-2018-00117: Gyerekház infrastrukturális háttere Tiszabura
- FEHÉRVÁRI ANIKÓ – VARGA ARANKA (szerk.) (2018): *Reziliencia és inklúzió az Arany János Programokban*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlislöck Henrik Szakkollégium.
- FEHÉRVÁRI ANIKÓ – VARGA ARANKA (2020): Resilience and inclusion – Evaluation of an educational support programme, *Educational Studies*, 2020, 46, 1–19.
- FORRAY R. KATALIN (1989): Cigány fiúk és lányok iskolai motivációi és etnikai identitása, *Kultúra és Közösség*, 16. évfolyam, 1989/4., 80–87.
- FORRAY R. KATALIN (2017): Resilience and Disadvantage in Education – A Sociological View, *Hungarian Educational Research Journal*, 7. évfolyam, 2017/1., 112–120., DOI: 10.14413/herj.2017.01.09. https://www.researchgate.net/profile/Katalin-Forray/publication/316214662_Resilience_and_Disadvantage_in_Education-A_Sociological_View_1/links/58f6324c458515638da35125/Resilience-and-Disadvantage-in-Education-A-Sociological-View-1.pdf?origin=publication_detail (letöltve: 2022. 04. 05.).
- FORRAY R. KATALIN – HEGEDŰS T. ANDRÁS (2003): *Iskola, cigányok, oktatáspolitikai*, Budapest, Új Mandátum – Oktatókutató Intézet.
- FORRAY R. KATALIN – KOZMA TAMÁS (2012): Equal opportunity and national identity – Roma educational policies in Eastern Europe, in NAPIER, DIANE B. – MAJHANOVIC, SUZANNE (szerk.): *Education, Dominance and Identity*, Rotterdam, Sense Publishers.
- GYENEI MÁRTA (1989): *Időzített bomba: Tiszabőn – 1988–1989-ben folytatott szociológiai kutatások tapasztalatai*, Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia Tanszék.
- HORVÁTH ÁDÁM (2018): Maximum létminimum – Tiszabő, *Földgömb*, 2018. március, <https://afoldgomb.hu/magazin/a-foldgomb-2018-marcius/maximum-letminimum-tiszabo> (letöltve: 2022. 04. 05.).
- HORVÁTH KÁROLYNÉ, DR. (2018): *Tiszabő: falusírató*, Szolnok, Fotogruppe Kiadó Kft.
- IMREI ISTVÁN (1998): A tiszabői Freinet-műhelyről, *Iskolakultúra*, 8. évfolyam, 1998/12., 95–101., <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/18972/18762> (letöltve: 2022. 04. 05.).

- KOZMA TAMÁS (2018): Tanuló közösségek és társadalmi innovációk, *Educatio*, 27. évfolyam, 2018/2., 237–246., DOI: 10.1556/2063.27.2018.2.6 <https://akjournals.com/downloadpdf/journals/2063/27/2/article-p237.pdf> (letöltve: 2022. 04. 05.).
- KOZMA TAMÁS ET AL. (szerk.) (2015): *Tanuló régiók Magyarországon – Az elmélettől a valóságig*, Debrecen, CHERD.
- MATKOVICH ILONA (2012): Egy falu összeomlás után, *Magyar Narancs.hu*, 2012. 07. 20., <https://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/a-semmin-tul-tiszabo-80665> (letöltve: 2022. 04. 05.).
- MOLNÁR-RÉVÉSZ ERIKA (2019): Végigkíséri a Máltai Szeretetszolgálat az életüket, *Szóljon.hu*, 2019. 07. 12., <https://www.szoljon.hu/kozelet/helyi-kozelet/folyamatosan-fejlesztik-tiszabot-es-tiszaburat-1803518/> (letöltve: 2022. 04. 05.).
- NEMES NAGY JÓZSEF (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben, *Földrajzi Közlemények*, 120. évfolyam, 1996/1., 31–48.
- NEMES NAGY JÓZSEF (1998): Vesztesek – nyertesek – stagnálók – A társadalmi-gazdasági változások regionális dimenziói, *Társadalmi Szemle*, 53. évfolyam, 1998/8–9., 5–18.
- PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN – PÉNZES JÁNOS (2012): A roma lakosság térbeli megoszlása és demográfiai tendenciái Északkelet-Magyarországon, in BOTTLIK ZSOLT – CZIRFUSZ MÁRTON – GYAPAY BORBÁLA – KŐSZEGI MARGIT – PFENING VIOLA (szerk.): *Társadalomföldrajz – területfejlesztés – regionális tudomány*, Budapest, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, 49–64.
- ROZGONYI-HORVÁTH ÁDÁM (2018): A periférikus területeken élő aktív korúak munkaerőpiaci kapcsolatai – egy belső periférián található zsáktelepülés példáján, *Területi Statisztika*, 58. évfolyam, 2018/4., 417–443.
- SAÁD JÓZSEF (szerk.) (2004): *Telepessors*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- SEBESTYÉN ZSUZSA (2016): Az interszekcionalitás elméleti megközelítései, *Metszetek*, 5. évfolyam, 2016/2., 108–126.
- SPÉDER ZSOLT (2002): *A szegénység változó arcai*, Budapest, Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó.
- SZABÓ CSABA (2020): Tiszabő (kézirat).
- SZÉCHENYI KINGA (2008): *Megbélyegzetek – A kitelepítések tragédiája*, Pomáz, Kráter.
- VARGA ARANKA (2018): *A rendszerváltás gyermekei – Cigány/roma fiatalok életútja egy húsz évet felölelő kutatás tükrében*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlisslocki Henrik Szakkollégium.
- WEINHARDT ATTILA (2019): Döbbenetes számok láttak napvilágot a cigányság helyzetéről, *Portfolio.hu*, 2019. 11. 28., <https://www.portfolio.hu/unios-forrasok/20191128/dobbenetes-szamok-lattak-napvilagot-a-ciganysag-helyzeterol-408493> (letöltve: 2022. 04. 05.).

A tanulmány egyik korábbi változata megjelent angolul: FORRAY R. KATALIN – VARGA ARANKA (2021): From poverty to community, in BOROS JULIANNA – KOZMA TAMÁS – MÁRKUS EDINA (szerk.): *Community Building and Social Innovation*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 124–139.

From poverty to community – Situation report on Tiszabő

ABSTRACT

In our country there are currently hundreds – the government estimates that there are around 300 – small communities that cannot improve their situation, which has been decreasing for decades, by their own efforts. Economically, these settlements are characterised by extreme poverty, and socio-culturally, by a lack of schooling and unemployment, with the majority of the inhabitants belonging to Roma communities. We are talking about closed communities, locked in a prison of hopelessness, among other things, by abandonment. Tiszabő, which is the subject of our study, is an example of how a community disintegrates over the decades, unable to renew itself. It is also an example of how long years of effort can come to naught in a community struggling with multiple disadvantages if it is not thoughtful, comprehensive and able to address the community. For some years now, the Maltese Relief Service has been present in a number of similar communities, including Tiszabő. Besides the complexity of their programme, an important characteristic is to act with the community, for the community.

KEYWORDS: poverty, social mobility, community, education

FORRAY R. KATALIN | Szociológus, professor emerita (Pécsi Tudományegyetem)

VARGA ARANKA | Szociológus, hab. docens (Pécsi Tudományegyetem)